

Mironczuk, Jan

Sprawa rewiru dla ludności żydowskiej w Ostrołęce : pierwsza połowa XIX w.

Zeszyty Naukowe Ostroleckiego Towarzystwa Naukowego 24, 99-111

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

SPRAWA *REWIRU* DLA LUDNOŚCI ŻYDOWSKIEJ W OSTROŁĘCE (PIERWSZA POŁOWA XIX W.)

MATTER OF THE AREA FOR JEWISH POPULATION IN OSTROŁĘKA (THE FIRST HALF OF XIX CENTURY)

Wprowadzenie

W świadomości potocznej słowo „getto” funkcjonuje raczej w odniesieniu do najgorszych skojarzeń z okresu II wojny światowej i dotyczy straszliwej polityki nazistów wobec ludności żydowskiej. Tymczasem pomysły na oddzielenie Żydów od „reszty” pojawiały się już bardzo dawno, np. w uchwałach IV soboru laterańskiego w 1215 r. Również i na ziemiach polskich, gdzie większość „światowego żydostwa” znalazła swoje schronienie (ostatecznie dobrze to świadczy o stosunkach polskich), nierzadko pojawiały się pomysły zamknięcia Żydów czy też odgrozdzenia się od nich¹. Takie specjalne obszary dla ludności żydowskiej w miastach Królestwa Polskiego, związanego unią personalną z Cesarstwem Rosyjskim na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego, określano mianem *rewirów*.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie okoliczności tworzenia *rewiru* dla ludności żydowskiej w Ostrołęce. Meritum sprawy sprowadza się zasadniczo do lat 1826–1831, tj. od postanowienia namiestnika Królestwa Polskiego gen. Józefa Zajączka o utworzeniu *rewiru* w Ostrołęce (25 kwietnia 1826 r.) do bitwy ostrołęckiej 26 maja 1831 r., gdy doszło do znacznego zniszczenia miasta, w tym i samego *rewiru*. Ze względu na zrozumienie całości zagadnienia przedstawiono wcześniejszą sytuację naświetlającą badany problem, jak też wspomniano o ostatecznym odrzuceniu całego pomysłu „oddzielania” prawnego Żydów od ludności chrześcijańskiej.

---

* dr, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

¹ Por. W. Sienkiewicz (red.), *Atlas historii Żydów polskich*, Warszawa 2010.

Podstawą pracy są głównie materiały archiwalne znajdujące się w Archiwum Głównym Akt Dawnych (dalej: AGAD) w zespole akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW). Opublikowane ostatnio opracowanie, oparte przeważnie na materiałach akt Centralnych Władz Wyznaniowych Królestwa Polskiego, jedynie incydentalnie odnosi się do projektu *rewiru* w Ostrołęce². W pracy korzystano również z innych materiałów archiwalnych, a także opracowań naświetlających ogólną sytuację ludności żydowskiej na Mazowszu północnym w pierwszej połowie XIX w.

Pojawienie się Żydów w Ostrołęce

W Ostrołęce Żydzi pojawili się stosunkowo późno. Długą tradycję gminy żydowskiej posiadał nieodległy Maków Mazowiecki; Żydzi mieszkali również w Różanie³. Wydaje się, że Ostrołęka, bardziej oddalona od głównych szlaków handlowych, była po prostu mniej atrakcyjna dla potencjalnych kupców żydowskich. W dodatku miejscowi kupcy i rzemieślnicy dbali o unikanie konkurencji – 31 sierpnia 1622 r. Zygmunt III potwierdził przywilej *Artykuły dla kupców i piwowarów miasta Ostrołęki*, w którym ograniczono możliwości handlu i propinacji dla *postronnych* pod groźbą surowych kar⁴; w ten sposób Ostrołęka uzyskała przywilej „de non tolerandis Judaeis”. Powyższy dokument jest właściwie negatywnym dowodem na obecność Żydów w mieście⁵. Również spis podatkowy ludności żydowskiej z 1790 r. nie wykazywał Ostrołęki wśród miast i osad, gdzie zamieszkiwała ludność żydowska⁶. Także spis ludności i posesji przeprowadzony w Ostrołęce w styczniu 1792 r. przez lustratorów Komisji Policji Obojga Narodów, którzy „chodzili systematycznie od domu do domu”, wykazał, że w mieście i na przedmieściach mieszkało łącznie 1480 mieszkańców na 359 posesjach i byli to wyłącznie chrześcijanie⁷. Jednakże badania akt stanu cywilnego wykazują, że pojedynczy Żydzi zamieszkiwali miasto, przynajmniej czasowo – np. niejaki

² J. Mironczuk, *Spoleczność żydowska w okręgu bożniczym w Ostrołęce do okresu powstania styczniowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” (dalej: „Zeszyty Naukowe OTN”), nr XXI, Ostrołęka 2007, s. 51.

³ Zob. J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Warszawa 1993, s. 7.

⁴ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 74–75.

⁵ *Encyclopaedia Judaica*, Jerozolima 1972, t. 12, s. 1517: „Stałego osadnictwa [ludności żydowskiej – J.M.] nie było w Ostrołęce przed XIX w. Jednakże wzmianka o Żydach wystąpiła w dokumencie z 1622 r.” (tłum. z ang. własne).

⁶ Zob. Z. Guldon, L. Stepkowski, *Spis ludności żydowskiej z 1790 roku*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” (dalej: „Biuletyn ŻIH”) 1986, nr 3–4, s. 123–130; J. Gołota, *Tło historyczne i społeczno-gospodarcze Księgi Żydów ostrołęckich, od powstania gminy do Holocaustu*, „Zeszyty Naukowe OTN” nr XVI, Ostrołęka 2002, s. 185.

⁷ Za: Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, op. cit., s. 104–116.

Abel Berenter urodził się w Ostrołęce w 1783 r.⁸ Nie zmienia to jednak zasadniczo twierdzenia, że w czasach Pierwszej Rzeczypospolitej Ostrołęka była mazowieckim miastem bez zauważalnej obecności społeczności żydowskiej.

W wyniku drugiego i trzeciego rozbioru Rzeczypospolitej Mazowsze znalazło się pod rządami pruskimi. 17 kwietnia 1797 r. król Fryderyk Wilhelm II wydał patent „Jeneralne urządzenie Żydów w prowincjach Prus Południowych i Nowowschodnich”, a 6 lutego 1802 r. rząd pruski zniósł przywileje miast „de non tolerandis Judaeis” (król zatwierdził tę deklarację 23 lutego 1802 r.). „Twórcy generalnego regulaminu dla spraw żydowskich [...] nie zamierzali przez wprowadzenie tegoż regulaminu przeprowadzić wewnętrzne reformy Żydów, lecz dążyli do osiągnięcia pewnego porządku w zewnętrznych stosunkach Żydów”⁹. Jednym z pierwszych postanowień władz pruskich wobec kwestii żydowskiej była sprawa obowiązkowego przyjmowania stałych nazwisk¹⁰.

Sprawa „uobywatelniania” i „ucywilizowania” Żydów (jak określano ten proces w ówczesnej publicystyce) okazała się jednak złożona. Wiele miast (np. Warszawa) nie chciało równego traktowania Żydów. Rządy pruskie na Mazowszu zresztą szybko się skończyły, a nowe władze po początkowych deklaracjach wolnościowych (Konstytucja Księstwa Warszawskiego) zaczęły przywracać stare przywileje. W kwietniu 1809 r. Rada Stanu Księstwa Warszawskiego zatwierdziła *rewir* dla ludności żydowskiej w Warszawie; w ślad poszły inne miasta, np. Płock w 1811 r., Maków i Przasnysz w 1813 r., Pułtusk w 1822 r., Ciechanów w 1824 r., Mława w 1824 r.¹¹ Żydzi mieszkający dotąd poza *rewirem* byli zmuszani do opuszczenia zajmowanego terenu; bardzo to komplikowało ich położenie¹². Z drugiej strony następował też proces rugowania Żydów ze wsi przez władze Królestwa Polskiego realizujące postulaty zubożałej szlachty, która dążyła do przejścia po nich niektórych funkcji (gorzelników, arendarzy, karczmarzy)¹³.

⁸ J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym w Ostrołęce w świetle Księgi ślubów 1830–1843*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2008, nr 1 (225).

⁹ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej: ŻIH), Prace magisterskie pod kierunkiem prof. Majera Bałabana (dalej: PM), sygn. 117/40 (I. Bartfeld, *Przyczynki do historii Żydów w Prusach Południowych i Nowowschodnich*, Warszawa, b.d.), s. 29.

¹⁰ Zob. AGAD, KRSW, sygn. 6006. Odpowiednie postanowienie wydały władze pruskie 17 kwietnia 1797 r. W kwietniu 1821 r. namiestnik Królestwa Polskiego w imieniu Aleksandra I wydał kolejne takie zarządzenie – *ibidem*, k. 3–4, stąd Żydzi w Królestwie Polskim nosili nazwiska niemiecko lub rzadziej polsko brzmiące.

¹¹ A. Eisenbach, *Rozprzestrzenienie i warunki mieszkaniowe ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu z 1815 r.*, „Biuletyn ŻIH” 1958, nr 1, s. 50–54; A. Kociszewski, *Mazowsze w epoce napoleońskiej*, Ciechanów 1984, s. 316–319; J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, op. cit., s. 27; J. Szczepański, *Spoleczność żydowska Mazowsza w XIX–XX w.*, Pułtusk 2005, s. 34.

¹² ŻIH, PM, sygn. 117/1 (R. Szmulewicz, *Dzieje Komitetu Starozakonnych w Warszawie 1825–1837*, Warszawa b.d.), s. 29: „Żydzi byli właścicielami domów w wielu miastach [...] ludność zaś chrześcijańska – uboższa, nie mogła od nich domów tych wykupić [Żydzi – J.M.] z braku funduszy nie mogli zabudować nowych dzielnic. Biedniejsi mieszkali bez względu na porę roku pod gołym niebem”.

¹³ J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, op. cit., s. 35–36.

Znany skądinąd ze swojej „postępowości” Stanisław Staszic w opublikowanej w 1816 r. w „Pamiętniku Warszawskim” rozprawie *O przyczynach szkodliwości Żydów i o środkach usposobienia ich, aby społeczeństwu użytecznymi stali* zarzucał swoim przodkom, że w ogóle wpuścili Żydów do Polski, gdy z innych państw ich wyganiano: „Żydzi są dla nas letnią i zimową szarańczą [...] Ubożą ludzi pracowitych [...] wsie napełniają nędzą, powietrze zarażają zgnilizną [...] Miasta nasze smrodem napełniają”. Podawał więc „środki zaradcze”: „1) Żydzi muszą opuścić szynki i przenieść się do miast, 2) Tam wyznaczy się im dzielnicę oddzieloną murem [...] 4) Dzieci żydowskie należy posyłać do szkół publicznych, 5) Język polski zaprowadzić w życiu potocznym, jak i w aktach urzędowych”¹⁴. Zupełnie inaczej do kwestii żydowskiej odnosił się książę Adam Czartoryski: „Ludzkość, słuszość, słowa i duch konstytucji, roztropność nareszcie radzą odmienić stan terazniejszy poniżenia tego licznego i sposobnego narodu, oddalić przyczyny reakcji [...] w możliwości postępowania przez coraz lepszą obyczajność i dobry byt ku szczęściu, a tem samem wzniecić w niej ducha obywatelstwa i przywiązać do kraju, który wtedy ich także ojczyzną się stanie”¹⁵.

Powyżej zarysowana sytuacja uruchomiła proces wewnętrznej migracji ludności żydowskiej na Mazowszu (inaczej niż w przypadku niemieckiej ludności ewangelickiej, którą sprowadzano z głębi Królestwa Pruskiego). Po reformie administracyjnej z 1797–1799 r. powiększony powiat ostrołęcki (o b. ostrowski i nurski) znajdował się w departamencie plockim¹⁶. Wedle spisu ludności z 1808 r., a więc już za rządów Księstwa Warszawskiego, w Ostrołęce wraz z przedmieściami mieszkało 99 Żydów na 2036 wszystkich mieszkańców – ok. 5% ogółu (odpowiednio w 1826 r. – 436 w mieście i 53 na przedmieściach na łączną liczbę 2562 mieszkańców – ok. 19%, a w 1847 r. – 1015 na 2042 wszystkich mieszkańców – ok. 50%)¹⁷. Ten imponujący wzrost udziału ludności żydowskiej w ogólnej liczbie mieszkańców spowodowany był w głównej mierze przybywaniem jej z obszarów wiejskich do Ostrołęki¹⁸, gdzie spodziewała się znaleźć lepsze warunki do życia; dodatkowym elementem była wspomniana polityka rugowania Żydów z terenów wiejskich.

Interesującym świadectwem stosunku władz Ostrołęki do przybywających Żydów była skarga Abrahama Michela złożona na ówczesnego burmistrza Franciszka Brakonieckiego (mianowany w 1808 r.), znanego ze swojego gwałtownego temperamentu: „Niżey podpisany kupiec z Pułtуска będąc naięty przez Żyda Haskła do Ostrołęki dla przewiezienia iego córki i rzeczy tamże, żądałem od niego należy-

¹⁴ ŻIH, PM, sygn. 117/3 (M. Litwin, *Sprawa reformy Żydów za czasów Księstwa Warszawskiego i w pierwszych latach Królestwa Polskiego*, Warszawa b.d.), s. 25–26. Dokumenty, zarówno archiwalne, jak i drukowane, są cytowane w formie oryginalnej.

¹⁵ *Ibidem*, s. 31.

¹⁶ Por. A. Kociszewski, *Mazowsze...*, op. cit., s. 32 i n.

¹⁷ Za: Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, op. cit., s. 141, 149, 168. Wg spisu ludności z 1810 r. w całym powiecie ostrołęckim na 57 904 ogółu mieszkańców było 4448 Żydów, co stanowiło 7,68% – A. Kociszewski, *Mazowsze...*, op. cit., s. 313.

¹⁸ Por. J. Mironczuk, *Żydzi w okręgu bożniczym...*, op. cit.

tości moiej ten niechciał zapłacić, ia udałem się do Pana Burmistrza tamecznego aby mu rozkazał uiścić się mnie, ten mi nie uczynił żadney satisfakcyi, ia prosiłem Pana Burmistrza aby mój interes był przyjęty [...] ten nie chciał tego uczynić, w tym żyd Fiszel mówił do Haskla aby mi nic nie dał. Ja będąc zdesperowanym iż ani Pan Burmistrz nie czyni mi satisfakcyi i ten mi ieszcze przeszkadza, zatym powiedziałem mu, a tobie co do tego, w tym rozgniewał się Pan Burmistrz i za to zaczął mnie bić nietylko pięściami ale złapawszy mnie za włosy wciągnął do drugiey izby i batem zbił, ia iako niewinny i nic przykrego nieczyniący Panu Burmistrzowi uciekam się do sprawiedliwości [...] Świadcami tego wszystkiego są ci dway wymienieni żydzi, i chrześcijan była na ten czas pełna izba w których przytomności byłem skrzywdzony”¹⁹. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych radziła skrzywdzonemu Żydowi, by najpierw zwrócił się do właściwych władz lokalnych (podprefekta, prefekta), a „skoroby od tych niemiał wymierzoną dla siebie sprawiedliwość”, wówczas kierował zażalenie do ministra²⁰. Burmistrz Brakoniecki zresztą i za inne nadużycia ostatecznie trafił w 1812 r. do więzienia.

Tabela 1. Liczebność ludności żydowskiej w miastach Mazowsza północnego w 1827 r. i 1857 r.

Miasto	1827			1857		
	Ludność ogółem	Ludność żydowska	% ludności żydowskiej	Ludność ogółem	Ludność żydowska	% ludności żydowskiej
Brok	1165	163	14,0	1707	703	41,2
Ciechanów	2640	1644	62,3	3338	2241	67,1
Chorzele	1803	639	35,4	1868	950	50,9
Łomża	3265	948	29,0	5881	2608	44,3
Maków	4541	4090	90,1	5217	4231	81,1
Mława	2230	792	35,5	3290	1650	50,2
Nasielsk	2578	1654	64,2	3139	2469	78,6
Nowogród	1563	497	31,8	2171	986	46,3
Nowy Dwór	1234	334	27,5	2685	1305	48,6
Ostrołęka	3030	496	16,4	3371	1128	33,5
Ostrów	2061	809	39,3	3972	2412	60,7
Płock	9212	3412	34,8	12430	5259	42,3
Płońsk	3879	2304	59,4	3959	2630	66,4
Przasnysz	3580	1162	32,5	3766	1830	48,6
Pułtusk	4151	688	16,6	4341	1913	44,1

¹⁹ AGAD, KRSW, sygn. 4437, nlb, Pismo Abrahama Michela z dn. 28 lutego 1810 r. do JW Ministra Spraw Wewn.

²⁰ Ibidem, Pismo KRSW z dn. 2 marca 1810 r. do starozakonnego Abrahama Michela.

Tabela 1 – cd.

Miasto	1827			1857		
	Ludność ogółem	Ludność żydowska	% ludności żydowskiej	Ludność ogółem	Ludność żydowska	% ludności żydowskiej
Raciąż	1476	216	14,6	1884	855	45,4
Różan	1127	310	27,5	1507	861	57,1
Serock	985	375	38,1	1637	920	56,2
Sierpc	3663	1929	52,7	4905	2515	51,3
Wyszaków	960	278	29,0	1590	1067	67,1
Wyszogród	3387	2458	72,6	3820	2841	74,4
Zakroczym	1057	503	47,6	2917	1719	58,9
Żuromin	1366	415	30,4	1539	579	37,9
Razem	60 953	26 116	23,3	80 934	43672	53,9

Źródło: za: J. Szczepański, *Spoleczność żydowska Mazowsza*, op. cit., s. 63.

Sprawa rewiru w Ostrołęce

Po utworzeniu *rewiru* w Płocku w 1811 r. Żydzi ostrołęccy postanowili przeciwdziałać takiej akcji w Ostrołęce: „Gdy nastąpił Rozkaz od Wielmożnego Prefekta Departamentu Płockiego, iż ma być w Mieście tutejszym wyznaczona Ulica, do budowania się i mieszkania w teyże [...] Przeto że tylko znajdzie się w tymże Mieście Ostrołęce Kramarzów 4-ch, Szynekarzów 3-ch, Rzeźników 3-ch, Zegarmistrz 1, Czapnik 1, Szkolnik [woźny, pomocnik starszyny gminy żydowskiej – J.M.] 1 i Rzezak 1, którzy w cale najmniejszego Miastu uszkodzenia przynieść niemogą, tak w Handlu, w Szyнку, iako też i w innych ich dogodnościach, a do tego opłacamy wszystkie na nas włożone Skarbowe Podatki nayakuratniey i wykonywamy spieszenie nakazane nam przez Policją Obowiązki, więc nie widzimy żadney przyczyny, aby my z Rynku zostali wyrugowani, gdyż my i tak za ledwie (osobliwie w tych czasach krytycznych) możemy podatki opłacić, to gdyby ten Rozkaz nastąpił, aby my się budowali na pustych Placach i z Rynku się udalili, więc zmuszony zostałby Każdy utraciwszy ostatni swój Maiątek, o żebraczym Chlebie pójść po Świecie, gdyż żaden z nas ani iest, ani by dź może w tey Sytuacyi aby mógł nie tylko Domu lecz nayszczupleysze pomieszkanie wybudować, przez co i podatku niebylibyśmy w stanie opłacać. Dlatego Naypokorniey JW. Ministra upraszamy aby raczył zlać swój litościwy Wzgląd i uważanie na wyż. wymienione okoliczności i tak biedną sytuację naszą i zostawił nas na terazniejszym mieyscu przy spokojnym mieszkaniu i wolnym (iakowym kto trudni się) handlu”²¹.

²¹ Ibidem, Pismo Joachima Salamona, Izraela Salamona, Judki Lazara, Lewina Salamona, Julka Jakubowicza, Leybki Gemplowicza i Leybki Berkowicza z dn. 26 kwietnia 1812 r. do Ministra Spraw Wewn.

Starania Żydów ostrołęckich czasowo wstrzymały decyzję tworzenia *rewiru* (a i zapewne szybko zmieniająca się sytuacja polityczna nie sprzyjała władzom miejskim w realizacji owych planów). Położenie ludności żydowskiej zaczęło się nawet stabilizować – bardziej przedsiębiorczy stawali się dzierżawcami własności i usług miejskich²². Obostrzenia, które stosowano wobec Żydów na Mazowszu, dotknęły jednakże po pewnym czasie i Żydów ostrołęckich: „Z chwilą osiedlenia się w Ostrołęce coraz większej liczby Żydów (w 1824 r. 73 rodziny na 304 ogółem) z żądaniem utworzenia rewiru dla ludności żydowskiej wystąpiły władze miejskie Ostrołęki [...] 25 kwietnia 1826 r. Rada Administracyjna Królestwa Polskiego podjęła uchwałę o utworzeniu rewiru w Ostrołęce. Wydzielony dla Żydów teren leżał w południowo-wschodniej części miasta i obejmował ulice: Tylną, Magazynową, Różańską, Cygańską, Polną, Piaski, Folwarczną oraz plac – Koński Targ”²³. Postanowienie o utworzeniu *rewiru* zostało 6 sierpnia 1826 r. w Ostrołęce „wszystkim Żydom ogłoszone”²⁴. Pisma przedstawicieli społeczności żydowskiej w Ostrołęce do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji (KRSWiP) o „pozostawienie Żydów w Mieście Ostrołęce w dotychczasowych mieszkaniach” pozostawały bez skutku²⁵.

²² Np. Julek Izraelowicz w 1819 r. za sumę 450 zł rocznie został dzierżawcą „wypuszczania statków i drzewa na Narwi”, a Chaim Tykociner po wygranej licytacji w 1827 r. został, po raz kolejny, dzierżawcą opłaty mostowej (dla osób przekraczających most na Narwi w celach handlowych) za sumę 4000 zł (później za 4500 zł) – AGAD, KRSW, sygn. 4439; AGAD, KRSW, sygn. 4442. Przy okazji dzierżawy mostu uregulowano zasady pobierania opłat za jego przekraczanie – AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 195–197, Pismo Wydz. Administracyjnego w Komisji Województwa Płockiego (dalej: KWP) z dn. 17 maja 1827 r. do komisarza delegowanego w Ostrołęce: „polecił temuż Dzierżawcy Mostowemu aby pod żadnym względem opłaty mostowego od Mieszkańców Miasta Ostrołęki i przedmieść [...] niepobierał [...] Obywatele i Mieszkańcy bez różnicy stanu i wyznania wolni są od opłat mostowego [...] sprzężay wszelki wpróżnych i nieładownych wozach włościańskich wolny jest od teyże opłaty, , wyjąwszy zaprzęgi włościańskie lub inne z kąd kolwiek bądź skoro te na targ lub jarmark z czem do przedania lub do zarobku furmana Most przebywaią opłacie Mostowego taryffą przepisaną ulegać winny [...] Obywatele Miasta i przedmieść Ostrołęckich, skoro w interesie własnym Most przebywaią [...] wolni są od opłaty mostowego, jeżeli zaś w Interestie Handlowym [...] Most przebywaią, opłaty Mostowego [...] uiszczają winni”. Niewątpliwie sytuacje przekraczania mostu, nawet już po interpretacji przepisów przez KWP, mogły rodzić określone zadrażnienia, a przejęcie tej niewdzięcznej (choć zapewne opłacalnej, ale i *niegodnej*) czynności kontrolnej przez Żyda sprzyjało rodzeniu się i rozwojowi niechęci ludności chrześcijańskiej (katolickiej) do *żydostwa*.

²³ J. Szczepański, *Spoleczność żydowska...*, op. cit., s. 58; por. Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, op. cit., s. 147–148.

²⁴ AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 132–133, Pismo KWP z dn. 19 czerwca 1827 r. do KRSWiP: „Postanowienie X. Namiestnika z dnia 25 kwietnia r. z. [...] Postanowienie to w dniu 6 Sierpnia r. z. wszystkim Żydom ogłoszone, ma bydż teraz wykonane [do 1 lipca 1827 r. – J.M.]”.

²⁵ AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 130, Pismo KWP z dn. 19 czerwca 1827 r. do Starozakonnego Abrahama Burszteina. 6 czerwca 1827 r. wspomniany A. Bursztein wystosował pismo do KRSWiP, a podobne pismo wystosował Mendel Jerozolimski 11 czerwca 1827 r. KRSWiP powiadomiła KWP o swoim negatywnym stosunku do podanej prośby, ta z kolei powiadomiła patentów.

Realizacja postanowienia nie była jednak prostym zabiegiem: „lecz gdy z stu dwudziestu ośmiu famillii [w ciągu trzech lat liczba rodzin żydowskich w Ostrołęce wzrosła z 73 do 128 – J.M.] trzydzieści sześć tylko zadeklarowało się pobudować nowe domy w rewirze, zakreślając czas sześć- i dziesięcioletni do tego, iezeli zaś dla zupełnego ubóstwa niemożnością się wymówili przeto Komisya Woiewódzka [Komisja Województwa Płockiego, KWP – J.M.] zważywszy, że zamiar oczyszczenia Miasta Ostrołęki na głównym Trakcie Petersburskim położonego, z Żydów przez długi ieszcze przeciąg czasu w wykonaniu byłby zawieszony”²⁶. W związku z powyższym KWP poleciła komisarzowi delegowanemu na obwód ostrołęcki (dawną nazwę powiat zastąpiono obwodem), by biednych Żydów usunął z miasta, pozwalając im jeszcze przez rok mieszkać w Ostrołęce, a deklarujących o pobudowaniu się w *rewirze* zmusić do budowy „w roku bieżącym [1827 – J.M.], choćby tylko przez nabycie placów i przysposobienie Materyałów”²⁷.

Żydzi deklarujący zamieszkanie w *rewirze* też nie wszyscy byli na tyle zamożni, skoro część rodzin zdecydowała, by mieszkać w jednym domu. I tak, 36 rodzin miało stawiać łącznie 21 domów: po dwie rodziny miały mieszkać w czterech domach, trzy rodziny w jednym domu, po cztery w trzech domach, a jedynie pozostałe trzynaście rodzin zaczęło stawiać samodzielne domy; łącznie więc stawiano 21 domów (zob. tab. 2). Władze stawiały także warunki budowlane dla nowych domów w *rewirze*: „zezwała na exystowanie domu z Drzewa, lecz już tym warunkiem aby budowla takowa której front powinien bydź murowany i ściany szabrowane [obłożone gliną – J.M.], była podmurowaną [z fundamentem – J.M.] i dachówką pokryta”²⁸. Wymagania w znacznej mierze były spowodowane bezpieczeństwem przeciwpożarowym – w 1811 r. potężny pożar strawił zupełnie domy przy ul. Różańskiej (ob. Kilińskiego). Możliwe więc, że lokalizacja *rewiru* była właśnie uwarunkowana opustoszeniem tego terenu przez pożary²⁹.

Władze zarówno centralne, jak i lokalne, mimo podjętych działań *rewirowych*, miały jednak sporo zrozumienia dla trudnego położenia ludności żydowskiej „zważając, że iuz 37 osób [rodzin – J.M.] przeniosło się do rewiru, że dla braku domów mieszkalnych więcei mieścić się w nim nie może, iak złożone świadectwo burmistrza [burmistrz Ostrołęki Stanisław Zieliński – J.M.] przekonywa, że Żydzi obowiązują się stawiać domy w rewirze, lecz iedynie z powodu ubóstwa nie są w stanie rozpocząć teraz budowy, upoważnia niniejszym Komisję Woiewódzką do wstrzymania uciążliwej a bezskuteczney exekucyi i do przedłużenia terminu na lat dwa [...] Komisya Woiewódzka wyraźnie zapowie, iż niniejsze

²⁶ AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 132–135, Pismo KWP z dn. 19 czerwca 1827 r. do KRSWiP.

²⁷ Ibidem.

²⁸ AGAD, KRSW, sygn. 4443, s. 12, Pismo KRSWiP z dn. 12 maja 1829 r. do Starozakonnego Chaima Eyzemberga.

²⁹ AGAD, KRSW, sygn. 4440, s. 397–405, Pismo KRSWiP z dn. 23 lutego 1823 r. do KWP: „pożary, a szczególnie w roku 1811 [...] Różańskiej która po zupełnem spaleniu się w małej bardzo części iest odbudowana”.

przedłużenie terminu jest ostateczne [...] Żydzi możniejsi będą murować domy, a mniej majątni stawiać w pizę [czytelność niepewna – J.M.], czego mają wzory w domach Rządowych dla fabrykantów wystawionych”³⁰.

Tabela 2. Rodziny żydowskie (głowy rodzin) budujące swoje domy w rewirze w Ostrołęce (stan na czerwiec 1827 r.)

Domy samodzielne	Po dwie rodziny w domu	Po trzy rodziny w domu	Po cztery rodziny w domu
Abram Bursztyn Abraham Krzyka Chaim Tykocine Chaim Eyzenberg Fizzel Bernshtein Joel Izrael Joachim Salomon Lewi Juda Leyzer Chaim Golbrach Lewin Lewi Leybka Żołądź Mendel Jerozolimski Mosiek Pekowicz Pokorny	Aron Zysman i Judka Spiro; Josek Spiro i Smul Segal; Szlam Rubinshtein i Rywkie Rubinshtein	Izrael Hersztein, Kisiel Krayka i Mortek Tabier	Izrael Sapier, Leybka Chaimo[wicz], Mortek Sapier i Rubin Chacek; Majer Herszek, Joel Herszek, Leybka Grosman i Mosiek Herszek; Zurek Markus, Herszek Śniader, Michal Wolfowicz Mosiek i Szral [Srul?] Chmiel
Łącznie domów: 13	Łącznie domów: 4*	Łącznie domów: 1	Łącznie domów: 3

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 136-139, Pismo KWP z czerwca (brak dziennej daty) 1827 r. do Komisarza Delegowanego w Ostrołęce.

Uwaga: * – przez nieuwagę autora pominięto dwie rodziny w jednym domu, – w nawiasach wstawiono prawdopodobne prawidłowe wersje zapisów.

Władze nie zgadzały się natomiast na ustępstwa wobec Żydów, którzy starali się ominąć przepisy o rewirze w celu uzyskania dodatkowych przychodów. Tak było w przypadku Aleksandra Bernsteina, który chciał wynająć swój dom stojący poza rewirami dla rodzin żydowskich, a w podwórzu wystawić sklepy³¹. Nie przystano również na specyficzną propozycję innego starozakonnego: „Dołączono tu prośbę Starozakonnego: Chaima Tykociner z Ostrołęki, w dozwoleń mu w zamieszkanie tamże w Extrarewirze [poza ściśle wyznaczonym rewirem – J.M.], z uwolnieniem od golenia Brody, poddając się zresztą wszelkim warunkom dla Starozakonnych przepisany [...] Wydział ma zaszczyt przedstawić [...] z uwagą,

³⁰ AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 271–273, Pismo KRSWiP z dn. 6 maja 1828 r. do KWP. O domach dla „fabrykantów” zob. Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka...*, op. cit., s. 155, 159–161; J. Mironczuk, *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Ostrołęka 2007, s. 13–14.

³¹ AGAD, KRSW, sygn. 4442, s. 396–401, Prośba Aleksandra Bernsteina z dn. 6 maja 1828 r. do KRSWiP; ibidem, s. 443–447, Pismo KWP z dn. 5 listopada 1828 r. do KRSWiP (propozycja odmowy).

iz przez uwolnienie Chaima Tykocinera od golenia brody niewypadałoby zwalniać, istniejących w tym względzie przepisów, uczynili zerwanie Żydom na celu mających [...] Już przyjęcie żądania proszącego, dałoby powód innym do wymagania podobnych zwolnień, osłabiających dążność Rządu ucywilizowanie Żydów na celu mające³². Zgodnie z rozporządzeniami władz niektórzy z Żydów (odpowiednio zamożni, wykształceni lub porzucający „znaki powierzchowne” odróżniające ich od pozostałej ludności) mogli mieszkać poza *rewirem*³³. W przypadku znanego przedsiębiorcy Chaima Tykocinera³⁴ nie zgodzono się, by mieszkał poza *rewirem* i nosił jednocześnie „żydowską” brodę.

Na przeszkodzie do uregulowania sprawy *rewiru* w Ostrołęce stanął wybuch powstania listopadowego. W czasie bitwy 26 maja 1831 r. „Miasto obwodowe Ostrołęka [...] większą połowę domów utraciło, przeto Mieszkańcy przywiedzeni będąc do upadku, nie mają nateraz przyzwoitego schronienia”³⁵. Również część domów w *rewirze* uległa zniszczeniu, w tym drewniana bóżnica przy ul. Różańskiej³⁶. W tej sytuacji zagęszczenie ludności żydowskiej w zachowanych domach jeszcze bardziej wzrosło: „prośbę Starozakonnego Lewina Lewi do Xięcia Namiestnika Królewskiego na dniu 18/30 stycznia br. [1837 – J.M.] podaną względem prolongowania Starozakonnym mieszkającym w Mieście Ostrołęce terminu do 24 czerwca br. w przeprowadzeniu się z izb gdzie więcey iak iedna familia mieszka – Rząd Gubernialny ze względu na powody w teyże osoby przywiedzione, tudzież iż obawa ziawienia się Choroby Cholery Mortus ustała, ma honor upraszać Kommissyę Rządową aby żadanego tym mieszkańcom odroczenia terminu łaskawie wyiednać raczyła”³⁷. Ostatecznie Żydom ostrołęckim polecono, by do 1 lipca 1837 r. w jednym pokoju nie mieszkała więcej niż jedna rodzina.

Na okres po powstaniu listopadowym przypada zwiększona migracja ludności żydowskiej do Ostrołęki z obszarów wiejskich, która w 1847 r. osiągnęła rekordy na ten czas udział 50% wszystkich mieszkańców (zob. wyżej); dopiero w następnych latach ludność chrześcijańska „odbudowała się” (zob. tab. 1). Większość Żydów nie mogła natomiast zmieścić się w niewielkim przecież *rewirze*, stąd szukano różnych sposobów „radzenia sobie”. Znany już przedsiębiorca Chaim Tykociner podjął jeszcze inną próbę ominięcia restrykcji *rewirowych* – na wydzierżawionych od miejscowych placach przy ul. Farnej i Mikołajewskiej, a więc

³² AGAD, KRSW, sygn. 4443, s. 315, Pismo ministra stanu W. Sobolewskiego z dn. 25 czerwca 1830 r.; ibidem, s. 316, Pismo KRSWiP z dn. 6 lipca 1830 r. do Rady Administracyjnej.

³³ Por. A. Kociszewski, *Mazowsze...*, op. cit., s. 318–319.

³⁴ Zob. J. Mironczuk, *Spoleczność żydowska...*, op. cit., s. 61.

³⁵ AGAD, KRSW, sygn. 4444, k. 3–4, Pismo KWP z dn. 25 maja 1832 r. do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego. Do KRSW dołączono sprawy wyznaniowe i oświaty, a następnie „odłączono” oświatę i została KRSWiD (zob. niżej).

³⁶ Zob. J. Mironczuk, *Spoleczność żydowska...*, op. cit., s. 58.

³⁷ AGAD, KRSW, sygn. 4446, s. 167–168, Pismo Rządu Gubernialnego Płockiego (dalej: RGP, w 1837 r., w ramach „ujednolicania” królestwa Polskiego z Cesarstwem Rosyjskim województwa zastąpiono guberniami) z 15/27 kwietnia 1837 r. do KRSWiD.

„chrześcijańskich”, chciał postawić domy. Gdy jednak władze przeprowadziły dochodzenie, zablokowały ten projekt³⁸. Ostatecznie jednak *rewirowych* przepisów na dłuższą metę nie można było utrzymać ani w Ostrołęce, ani w innych miastach Królestwa Polskiego.

Już w czasie procesu „uobywatelniania” Żydów pojawiały się głosy, że kierunek wyrażony hasłem „najpierw ucywilizować, a potem dać prawa” jest nieskuteczny. Narastanie sytuacji rewolucyjnej w Królestwie Polskim na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w. (tzw. wiosna posewastopolska) pogłębiło krytykę nierównego traktowania Żydów. Rzecznikiem pełnego zrównania prawnego Żydów z ludnością chrześcijańską był Aleksander Wielopolski – dyrektor Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a następnie naczelnik Rządu Cywilnego. Władze carskie, w celu uspokojenia społecznego, odpowiedziały na postulaty postępowych działaczy społecznych. 5 czerwca 1862 r. Aleksander II podpisał trzy ukazy (przygotowane przez Wielopolskiego przed rokiem) – ukaz drugi uchylał większość ograniczeń wobec Żydów (m.in. dotyczących miejsca zamieszkania, pełnienia funkcji publicznych, nabywania nieruchomości, dodatkowych podatków)³⁹. Tym samym sprawa *rewiru* dla ludności żydowskiej w Ostrołęce pod względem formalno-prawnym upadła.

Podsumowanie

Żydzi pojawili się w Ostrołęce w związku ze zmienioną sytuacją polityczną – nowe władze pruskie zniosły dawny przywilej dla kupców i rzemieślników przewidujący zakaz pobytu konkurencji żydowskiej w mieście. Sytuacja jednak szybko się zmieniała – władze centralne i wojewódzkie wróciły do rąk polskich i powstały możliwości wstrzymania procesu „zażydzenia” miast Mazowsza. Nie było to jednak proste zadanie, jako że jednocześnie uruchomiono proces rugowania ludności żydowskiej z terenów wiejskich w celu odsunięcia jej od funkcji gorzelników, arendarzy i karczmarzy. Utworzone *rewiry* w miastach z oczywistych względów nie mogły pomieścić wszystkich Żydów, stąd zainteresowani (sama ludność żydowska, ale i władze) szukali rozmaitych sposobów, by rozwiązać nabrzmiałą sytuację.

³⁸ AGAD, KRSW, sygn. 4450, k. 2, Pismo Sekretarza Stanu przy Radzie Administracyjnej z dn. 22 lutego/6 marca 1845 r. do KRSWiD, k. 170–171, Pismo RGP z dn. 12/24 lipca 1846 r. do KRSWiD. Wspomniane place (łącznie 5) należały do Sylwestra Skarzyńskiego, Jana Grabowskiego i małżeństwa Kazimierza i Tekli Bagieńskich i były dzierżawione na okres od 20 do 50 lat jako zastaw za pożyczki w wysokości od 36 rubli srebrnych (Rs) do 67 Rs. Rząd Gub. Płocki stwierdził: „Starozakonny Chaim Tykociner trzymając w Zastawie niema prawa ich zabudowania”.

³⁹ A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870*, Warszawa 1988, s. 477 i n.; S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa 1987, s. 241.

Dzieje *rewiru* w Ostrołęce po części tylko wpisują się w losy podobnych miejsc w innych miastach Mazowsza północnego. Powstał on stosunkowo późno, a niedługo potem całe miasto zostało straszliwie zniszczone i wyludnione w wyniku bitwy z 26 maja 1831 r. Zgodnie z istniejącym prawem przepisy o *rewirze* nadal obowiązywały, jednak gwałtownie rosnąca liczba (i rola gospodarcza) Żydów w mieście powodowała, że nie mogli oni zmieścić się na niewielkim obszarze, dość sztucznie wyznaczonym. Uchylenie ograniczeń *rewirowych* w 1862 r. przecięło ten swoisty węzeł gordyjski.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (Księgi miasta Ostrołęki 1809–1846).

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, Prace magisterskie pod kierunkiem prof. Majera Bałabana (prace napisane przed 1939 r.).

II. Źródła drukowane i opracowania:

Eisenbach A. 1958. *Rozprzestrzenienie i warunki mieszkaniowe ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu z 1815 r.*, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, nr 1, Warszawa.

Eisenbach A. 1988. *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785–1870*, Warszawa.
Encyclopaedia Judaica 1972, t. 12, Jerozolima.

Gołota J. 2002. *Tło historyczne i społeczno-gospodarcze Księgi Żydów ostrołęckich, od powstania gminy do Holocaustu*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, nr XVI, Ostrołęka.

Guldon Z., Stepkowski L. 1986. *Spis ludności żydowskiej z 1790 roku*, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, nr 3–4, Warszawa.

Kieniewicz S. 1987. *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa.

Kociszewski A. 1984. *Mazowsze w epoce napoleońskiej*, Ciechanów.

Mironczuk J. 2007a. *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII w. do współczesności)*, Wydawnictwo OTN im. A. Chętnika, Ostrołęka.

Mironczuk J. 2007b. *Spółczesność żydowska w okręgu bożniczym w Ostrołęce do okresu powstania styczniowego*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, nr XXI, Ostrołęka.

Mironczuk J. 2008. *Żydzi w okręgu bożniczym w Ostrołęce w świetle Księgi ślubów 1830–1843*, Kwartalnik Historii Żydów, nr 1 (225).

Niedziałkowska Z. 2002. *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka.

Sienkiewicz W. (red.). 2010. *Atlas historii Żydów polskich*, Warszawa.

Szczepański J. 1993. *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Warszawa.

Szczepański J. 2005. *Spoleczność żydowska Mazowska w XIX–XX w.*, Pułtusk.

STRESZCZENIE

Praca dotyczy sprawy utworzenia *rewiru* (getta) dla ludności żydowskiej w Ostrołęce. Stało się to na mocy decyzji władz Królestwa Polskiego w 1826 r. Po zniszczeniu miasta w czasie bitwy 26 maja 1831 r. problem *rewiru* w Ostrołęce stopniowo zanikał.

SŁOWA KLUCZOWE: Ostrołęka, Żydzi, rewir (getto)

SUMMARY

The work deals with the situation of the Jewish community in Ostrołęka. Area (ghetto) for this community was delimited in 1826 by the decision King of Poland. After destruction of the city (during the battle on 26 May 1831) problem with ghetto in Ostrołęka was dissolved.

KEYWORDS: Ostrołęka, Jews, area (ghetto)